

LIBRIS | We grow books
GHEORGHE I. BRĂȚIANU

CHEȘTIUNEA MĂRII NEGRE

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE
VICTOR SPINEI
IONEL CÂNDEA

LITERA
București

**Chestiunea Mării Negre
în prospectarea lui Gheorghe I. Brătianu**
(studiu introductiv de Victor Spinei)

1. Arealul acvatic în ecuația raporturilor cu elementul antropoc	9
2. Arealul pontic în explorarea predecesorilor lui Gheorghe I. Brătianu	27
3. Preocupările lui Gheorghe I. Brătianu privind trecutul Mării Negre și proiectul cursului consacrat acestei probleme	41
4. Aspecte generale și metodologice formulate în prelegerile incipiente ale cursului	49
5. Problemele privitoare la istoria veche tratate în curs.....	62
6. Problemele privitoare la perioada marilor migrații și la Evul Mediu tratate în curs	73
7. Problemele privitoare la istoria modernă tratate în curs.....	97
8. Problemele privitoare la istoria contemporană tratate în curs	133
9. Avataruri biografice și împliniri cărturărești.....	158

Notă asupra ediției (Victor Spinei)	183
--	------------

CHESTIUNEA MĂRII NEGRE, I

Preistoria, Antichitatea și Evul Mediu

I. Introducere geografică și geopolitică	195
II. Preistoria și indo-europenii	211
III. Fondul protoistoric și sciții.....	225

IV. Sciții și grecii	238
V. Sarmatii și romanii.....	251
VI. Stepa: goții și alanii.....	265
VII. Simbioza goto-alană și hunii.....	279
VIII. Alani și slavi. Politica pontică a lui Iustinian	294
IX. Turci, avari și bulgari	307
X. Kazari și maghiari.....	321
XI. Varegii.....	337
XII. Bizanțul în Marea Neagră și năvălirile turcești în secolul XI.....	352
XIII. Pătrunderea apusenilor în Marea Neagră	366
XIV. Năvălirea tătarască	380
XV. Cuceririle tătarăști.....	393
XVI. Urmările cuceririlor tătarăști.....	407
XVII. Hoarda de Aur	421
XVIII. Mongolii și italienii.....	436
XIX. Marea Neagră, centru de comerț internațional [Secolul XIII]	451
XX. Marea Neagră, centru al negoțului internațional. [Secolul XIV].....	463
XXI. Genovezii și venețienii în Marea Neagră	479
XXII. Marea Neagră înainte de cucerirea otomană	492
XXIII. Cucerirea otomană a Mării Negre 1453-1484.....	505

CHESTIUNEA MĂRII NEGRE, II

Epoca modernă și contemporană

I. Marea Neagră, lac turcesc. Cadrul politic.....	525
II. Marea Neagră, lac turcesc. Monopolul economic	538
III. Cazacii	551
IV. Cazacii. Bogdan Hmilnițki	564
V. Ucraina turcească.....	575
VI. Începuturile expansiunii rusești (până la 1710).....	588
VII. Rusia în Marea Neagră sub Petru cel Mare	603
VIII. Rusia în Marea Neagră până la Kuciuk-Kainargi.....	617

IX. Rusia și Austria în Marea Neagră 1774–1792.....	634
X. Rusia în Marea Neagră 1792–1805	650
XI. Rusia în Marea Neagră 1806–1812	665
XII. Rusia în Marea Neagră post 1812	680
XIII. Negoțul Mării Negre între tratatele de la Kuciuk-Kainargi și București 1774–1812	692
XIV. Negoțul Mării Negre în primul sfert al secolului XIX (1)	705
XV. Negoțul Mării Negre în primul sfert al secolului XIX (2)	718
XVI. Negoțul european la Dunăre 1829–1850	728
XVII. Războiul Crimeei.....	742
XVIII. Congresul de la Paris din 1856 și revizionismul rusesc în Marea Neagră	754
XIX. Tratatul pactului Alvensleben și pregătirea crizei orientale	768
XX. Războiul din 1877–1878	781
XXI. Marea Neagră în politica internațională. 1878–1887.....	796
XXII. Schimbările în criza orientală. 1895–1896, 1908–1910....	810
XXIII. Marea Neagră în războiul balcanic și la începutul Războiului Mondial 1912–1915.....	825
XXIV. Marea Neagră în Războiul Mondial și revoluția rusească 1915–1919	841
XXV. Marea Neagră și revoluția rusească 1919–1922.....	855
XXVI. Revoluția turcă și tratatul de la Lausanne.....	867
XXVII. Petrolul în chestiunea Mării Negre	882
XXVIII. Expansiunea sovietică până la al Doilea Război Mondial 1923–1941	898

La Question de la mer Noire dans la prospection de George I. Brătianu (<i>résumé</i>)	921
--	-----

Indice	925
---------------------	-----

Ilustrație

CHESTIUNEA MĂRII NEGRE ÎN PROSPECTAREA LUI GHEORGHE I. BRĂTIANU

1. Arealul acvatic în ecuația raporturilor cu elementul antropic

Potrivit calculelor specialiștilor, întinderea spațiului acvatic reprezintă puțin peste 70% din suprafața totală a Pământului, dar, cu toate că nu a fost scena de desfășurare predilectă pentru activitățile curente ale elementului antropic, rolul său în ecosistem este major. Încă din Antichitate, tentativele făcute pentru delimitarea spațiului locuit au certificat faptul că întreg arealul terestru era înconjurat de ape, precum o insulă de mari dimensiuni¹, conștientizându-se, totodată, că între uscat și apă se manifestă o coeziune universală.² Colectivitățile umane din proximitatea bazinelor oceanice și marine au profitat în mod curent de pe urma acestei amplasări, întrucât și-au putut completa resursele alimentare și au avut oportunitatea de a naviga spre alte țărâmurii, ceea ce le-a permis contacte benefice pe plan economic, cultural, politic etc.

Nu este mai puțin adevărat că marile cursuri de apă și suprafețele marine separă colectivități umane, dar nu în mai mare măsură decât deșerturile și lanțurile montane masive, care în anumite circumstanțe, dependente de potențialul tehnic al vremurilor revoluționale, nu erau mai ușor de străbătut. Valențele arealurilor acvatice au fost succint și edificator definite într-un vers din poemul cu tentă

¹ Strabon, *Géographie*, I, trad. A. Tardieu, Paris, 1867, p. 8; Idem, *Geografia*, I, trad. F. Vanț-Ștef, București, 1972, p. 183 [I, I, 8].

² Strabon, *Géographie*, I, p. 171; Idem, *Geografia*, I, p. 291 [II, IV, 1].

politică *Windsor Forest* („Pădurea Windsor“), completat și finisat de ilustrul poet britanic Alexander Pope (1688–1744) în anul 1713: „*And seas but join the regions they divide*“³ („Mările unesc regiunile pe care le despart“).

Mai explicit în acest sens se exprima marele filosof Hegel (1770–1831) într-una dintre prelegerile susținute în 1822–1823 la Universitatea din Berlin, editate postum în 1837: „*Denn Ströme und Meere sind nicht als dirimirend zu betrachten, sondern als vereinend. [...] Der Fluß theilt Landstriche von einander, noch mehr aber das Meer, und man ist gewohnt, das Wasser als das Trennende anzusehen; besonders hat man in den letzten Zeiten behauptet wollen, daß die Staaten notwendig durch Naturelemente getrennt seyn müßten; dagegen ist wesentlich zu sagen, daß nichts so sehr vereinigt als das Wasser, denn die Länder sind nichts als Gebiete von Strömen*“⁴ („Căci fluviile și mările nu trebuie considerate ca departajând, ci ca unind. [...] Râul desparte întinderi de pământ una de cealaltă, iar marea și mai mult, și se obișnuiește să se considere apa drept ceva ce separă; îndeosebi în ultimul timp s-a dorit să se argumenteze că statele ar fi necesar să fie separate de elemente naturale; pe de altă parte, este esențial să spunem că nimic nu unește la fel de mult precum apa, întrucât țările nu sunt altceva decât ținuturi ale fluviilor“).

Cu toate că opera lui Alexander Pope a avut o bună mediatizare în mediile culturale din Germania⁵, este dificil de spus dacă Hegel avusese cunoștință de sugestivul său aforism plasat într-o operă literară. Înveșmântată în formulări apropiate ca substanță, respectiva apreciere a dobândit caracter de truism, recurentă în numeroase texte ulterioare. Între acestea, reținem considerațiile expuse

³ Alexander Pope, *Windsor-Forest*, în *A Complete Edition of the Poets of Great Britain*, 8, Londra–Edinburgh, 1794, p. 27. Cf. și G. Wakefield, *Observations on Pope*, Londra, 1796, p. 42.

⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel's *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ed. E. Gans, ed. a 2-a pregătită de K. Hegel, Berlin, 1840, p. 108, 111.

⁵ J. H. Heinzelmann, *Pope in Germany in the eighteenth century*, în *Modern Philology*, 10, 1913, 3, p. 317–364.

de un specialist francez în probleme de geopolitică, potrivit căruia marea reprezintă o frontieră sigură, dar în acelaşi timp este o deschidere către lume, contribuind la dezvoltarea statelor insulare şi la expansiunea lor departe de teritoriile originare.⁶ Relativ recent, verdictele lui Pope şi Hegel se regăsesc reiterate într-un volum tipărit la Budapesta – „*Es ist allgemein bekannt, dass Flüsse im Laufe der Jahrtausende nicht nur eine trennende, sondern immer auch eine verbindungsstiftende Rolle spielten*“⁷ („Este în general cunoscut că, în decursul mileniilor, râurile au jucat nu numai un rol de separare, ci întotdeauna şi unul de conectare“). O altă exemplificare a ideii menţionate este oferită de monografia lui Guillaume Durand, profesor la Universitatea din Aix-en-Provence, care, focalizându-şi atenţia spre arealul carpato-dunărean, atribuie Dunării rolul de liant între populaţiile răspândite în cuprinsul întregului său bazin, facilitând totodată fluidizarea schimburilor de valori materiale şi spirituale dintre Europa Occidentală şi Marea Neagră.⁸ În acest sens se pronunţaseră anterior mai mulţi reprezentanţi ai intelectualităţii române şi străine, care au evidenţiat atributele axului dunărean pe plan comercial, militar şi cultural⁹, dar şi faptul că acesta

⁶ A. Chauprade, *Géopolitique, Constantes et changement dans l'histoire*, Paris, 2001, p. 129.

⁷ Z. Miklós, M. Vizi, *Die Verbindungsstiftende Funktion der Donau im Mittelalter*, în *Ten Thousand Years along the Middle Danube. Life and Early Communities from Prehistory to History*, ed. G. Kovács şi G. Kulcsár, Budapesta, 2011, p. 327.

⁸ G. Durand, *Carpates et Danube. Une géographie historique de la Roumanie*, ed. Cristina Spinei, Brăila, 2012, p. 447.

⁹ A. v. Schweiger-Lerchenfeld, *Die Donau als Völkerweg, Schifffahrtsstrasse und Reiseroute*, Viena – Pesta – Leipzig, 1896; N. Iorga, *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie)*, Vălenii-de-Munte, 1913; I. Cârţână, I. Seftiuc, *Die Donau in der Geschichte des rumänischen Volkes*, trad. J. Henning, Bucureşti, 1980; S. Columbeanu, *Dunărea şi apele interioare, factor de unitate şi de dezvoltare economică în istoria Țărilor Române*, în *Muzeul Național*, III, 1976, p. 335-338; A. Rubel, *Die untere Donau in der antike Schifffahrt, Wirtschaft und materielle Kultur*, în *România în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin)*. Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei, ed. D. Țeicu, I. Cădea, Brăila, 2008, p. 63-80; E. Király,

nu separase „patria primitivă“ a românilor, localizată de mulți specialiști pe ambele maluri ale fluviului.¹⁰

Referindu-se la formele de relief și la cursurile de apă, reputatul coinițiator al Școlii Analelor, Lucien Febvre (1878–1956), le atribuia dubla funcție de delimitare și de iradiere, care oscila nuanțat în funcție de caracteristicile și extensia lor.¹¹ Valențele întinderilor acvatice în privința departajărilor etniilor au fost subliniate, de asemenea, în numeroase alte ocazii. Cât se poate de tranșant s-au exprimat în acest sens doi cunoscuți teoreticieni ai geopoliticii din perioada interbelică, care susțineau că „dintre toate granițele, din câte există, coastele mărilor sunt cele mai bune“¹². Cursul râurilor era considerat, totodată, preferabil, dar nu ideal, pentru delimitarea hotarelor statale.¹³ Întrucât calitatea de „barieră“ sau de „linie de convergență“ a fluviilor, dar și a munților, pustiurilor și pădurilor, a generat uneori incongruențe de opinii în cercurile erudite, organizatorii celui de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice, găzduit de Stuttgart în anul 1985, au cotoat drept justificată includerea acestor chestiuni drept temă de dezbatere.¹⁴ La considerațiile de substanță evocate ar fi de adăugat că o conexiune între teritoriile departajate de mări și mai cu seamă de

---

«Die Donau ist die Form». *Strom-Diskurse in Texten und Bildern des 19. Jahrhunderts*, Viena – Köln – Weimar, 2017.

¹⁰ S. Pușcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, ed. G. Istrate, I. Dan, București, 1976, p. 345, 418; G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 41-77; V. Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, Los Angeles, 1984, p. 16-20.

¹¹ L. Febvre, avec le concours de L. Bataillon, *La Terre et l'évolution humaine. Introduction géographique a l'histoire*, Paris, 1938, p. 363-370 (prima ediție a volumului a apărut în 1922).

¹² R. Hennig și L. Körholz, *Einführung in die Geopolitik*, ed. a 3-a, Leipzig – Berlin, 1934, p. 46.

¹³ R. Hennig, *Geopolitik. Die Lehre vom Staat als Lebewesen*, ed. a 2-a, Leipzig – Berlin, 1931, p. 117.

¹⁴ J.-F. Bergier, *Introduction (Montagnes, fleuves, déserts, forêts: barrières, lignes de convergence?)*, în *XVIe Congrès international des sciences historiques, Stuttgart du 25 août au 1er septembre 1985, Rapports*, I, *Grands thèmes, méthodologie, sections chronologiques (1)*, Stuttgart, 1985, p. 315-317.

ocean se află în strictă dependență de dimensiunile acestora, deoarece o distanță excesiv de extinsă nu putea fi străbătută decât cu mari eforturi și riscuri de ambarcațiunile insuficient de performante din vremurile mai îndepărtate, astfel încât întinderea acvatică nu era în măsură să unească, ci doar să separe.

Raportarea spațiului marin la potențialul uman din proximitate este surprinsă cu bine cunoscuta sa acuitate de fondatorul antropogeografiei, Friedrich Ratzel (1844–1904), într-una dintre lucrările sale clasice: „*Das Meer spielt eben doch in der geschichtlichen Entwicklung immer nur die Rolle des freien Raumes, der zur Betätigung der Kräfte geöffnet ist, das Maß dieser Kräfte aber liegt in der Größe, Lage und sonstigen Naturbegabung des es umgebenden Länder*“¹⁵ („În dezvoltarea istorică, marea joacă doar rolul spațiului liber, care este deschis acțiunii puterilor, dar eficiența acestor puteri este dependentă de dimensiunea, de poziționarea și de alte trăsături naturale ale țărilor înconjurătoare“). Prin lărgirea succesivă a orizontului de cunoaștere, geografia modernă făcuse un salt major în raport cu nivelul atins de Thales din Milet, de Pindar și de alți gânditori greci ai Antichității, ale căror scrieri originale nu s-au păstrat, fragmentele transmise de autori ulteriori conținând uneori formulări contradictorii. Potrivit preceptelor lor, apa marină ar reprezenta elementul primordial din natură, începutul și sfârșitul universului. Ecourile acestui postulat se regăsesc, între altele, în tirada înțeleptului Thales, personajul re-creat de Goethe, din care reieșea că germenii vieții ar fi apărut din apa oceanului, structura primară a universului:

„*Alles ist aus dem Wasser entsprungen!!*

Alles wird durch das Wasser erhalten!“¹⁶

(„Totul a izvorât din apă,

Totul este păstrat prin apă“).

¹⁵ Fr. Ratzel, *Anthropogeographie, I, Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, ed. a 3-a, Stuttgart, 1909, p. 216-217.

¹⁶ J. W. Goethe, *Faust. Eine Tragödie. Erster und zweiter Teil*, ed. a 9-a, München, 1987, p. 245 [Zweiter Teil, Zweiter Akt].

Printr-un aport constant și persuasiv al elementului antropocentric de diversă obârșie, diseminat spre toate orizonturile globului, imensi-tățile arealurilor marine au ajuns să fie cunoscute în mai mare sau mai mică măsură. Pe bună dreptate s-a constatat că arealurile stră-bătute de navigatorii mărilor se suprapun cu înseși hotarele lumii: „*Die Grenzen des Seefahrt sind die Grenzen der Welt*“¹⁷.

Simpla amplasare a unor comunități la țărmul întinderilor ac-vatice nu asigura nemijlocit beneficii, care se înfiripau doar când acestea deveneau capabile să-și construiască și să-și echipeze am-barcațiunile, precum și să-și însușească abilitățile de navigatori. Pentru aceasta erau necesare, pe de o parte, procurarea materia-lelor adecvate asamblării navelor, iar, pe de altă parte, pregătirea corespunzătoare a personalului nautic, lucruri deloc facile, a căror materializare reclama nu numai disponibilizarea anumitor resurse naturale, ci și existența tradițiilor meșteșugărești și a unui orizont de cunoaștere a realităților tehnologice și geopolitice.

Asemenea mobilizări de eforturi ar fi fost fără sens dacă nu s-ar fi prefigurat mobiluri pragmatice, de natură compensatorie. Ele constau, între altele, din antamarea schimburilor comerciale, or-ganizarea raidurilor prădalnice, pregătirea expansiunii teritoriale și a colonizării altor spații etc. În condițiile în care în zonele apro-piate acționau alte entități umane animate de aceleași obiective, se configurau rivalități și conflicte ce antrenau înfruntări războinice menite să asigure supremația. Ansamblul preparativelor pentru navigație, negoț și angajări militare pretindea resurse, experiență, abilitate, necesitând timp și tenacitate neistovită, la fel ca toate de-mersurile majore ale umanității.

Pe bună dreptate, într-un curs – editat postum – al unuia dintre promotorii geografiei moderne, Carl Ritter (1779–1859), profesor la Universitatea din Berlin, se notifica faptul că arta navigației pla-netare a produs o învioreare în istoria universală și un nou impuls

¹⁷ Fr.-W. Pohl, *Die Geschichte der Navigation*, Hamburg, 2004, p. 6.

prin colonizarea europeană.¹⁸ În deplină congruență cu acest verdict se situează enunțul lapidar, dar pe deplin elocvent al lui Pierre Chaunu (1923–2009): „*L'expansion européenne est une expansion maritime*“¹⁹. Ambele „expansiuni“, derulate aproape simultan și acoperind spații geografice aproximativ similare, își au obârșia în mutațiile complexe survenite în dialogul dintre om și natură din primele veacuri ale celui de-al doilea mileniu *post Christum natum*, soldat printr-o perceptibilă dinamică evolutivă. În spiritul opiniei menționate se pronunță, între alții, Christiane Villain-Gandossi, care acreditează conceptul de „revoluție nautică medievală“ raportată secolelor XIII–XV, printr-o sumă de argumente concludente.²⁰ În esență, recuzita „revoluției nautice“ era cvasisimilară cu a „revoluției comerciale“ a Evului Mediu.²¹ În perioada respectivă a avut loc o învederată perfecționare a navelor, s-a generalizat utilizarea busolei magnetice, compasului și astrolabului, prefigurându-se normele cartografiei moderne.²² Fără aceste elemente de

¹⁸ C. Ritter, *Allgemeine Erdkunde. Vorlesungen an der Universität zu Berlin gehalten*, ed. H. A. Daniel, Berlin, 1862, p. 240.

¹⁹ P. Chaunu, *L'expansion européenne du XIIIe au XVe siècle*, Paris, 1969, p. 269. Cf. și A. R. Lewis și T. J. Runyan, *European Naval and Maritime History, 300-1500*, Bloomington, 1985, p. 62-85; *Vom Mittelmeer zum Atlantik. Die mittelalterlichen Anfänge der europäischen Expansion*, ed. P. Feldbauer, G. Liedl, J. Morrissey (*Querschnitte*, 6), Viena – München, 2001; M. Mollat du Jourdin, *Europa și Marea*, trad. G. Ciubuc, Iași, 2003, p. 113-121, 134-144; F. Fernández-Armesto, *Maritime History and World History*, în *Maritime History as World History*, ed. D. Finamore, Gainesville, 2004, p. 7-34.

²⁰ Ch. Villain-Gandossi, *La révolution nautique médiévale (XIIIe-XVe siècles)*, în *The Sea in History/La mer dans l'histoire*, general editor Ch. Buchet, *The Medieval World/Le Moyen Âge*, ed. M. Balard, Woodbridge, 2017, p. 70-89.

²¹ R. S. Lopez, *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950-1350*, Cambridge, 1976, p. 56-122.

²² K. Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters*, Berlin, 1909; J. G. Leithäuser, *Mappe Mundi. Die geistige Eroberung der Welt*, Berlin, 1958; L. A. Brown, *Map Making. The Art that became a Science*, Boston – Toronto, 1960; *Mappemondes A.D. 1200-1500. Catalogue préparé par la Commission des Cartes Anciennes de l'Union Géographique Internationale*, réd.-en-chef M. Destombes, Amsterdam, 1964; R. V. Tooley, *Map and Map-Makers*, Londra, 1970; A. Cortesão, *História da cartografia portuguesa*, II, Coimbra, 1970;

netăgăduită relevanță nu ar fi fost posibile temerarele expediții nautice ale lui Cristofor Columb, Vasco da Gama și Fernando Magellan și ale celorlalți exploratori din epoca marilor descoperiri geografice, deschizătoare de noi orizonturi spațiale. Totodată, așa-numita „occidentalizare a lumii”²³ s-a aflat în interdependență de transferurile valorilor culturale facilitate de dinamica navigației.

Cercetări riguroase, bazate pe extensia ariei investigațiilor dincolo de perimetrul continentului european, au atestat faptul că anumite „expansiuni maritime” nu au reprezentat doar aportul navigatorilor din state situate în Lumea Veche, ci s-au exteriorizat din țările arabe²⁴ și până spre Orientul Îndepărtat.²⁵ Pe deplin îndreptățit era geograful Carl Böttger (1818–1881), profesor la un gimnaziu din Dessau,

---

G. R. Crone, *Maps and their Makers, An Introduction to the History of Cartography*, ed. a 5-a, Folkestone, Kent – Hamden, Connecticut, 1978; *Das geographische Weltbild um 1300. Politik und Spannungsfeld von Wissen, Mythos und Fiktion*, ed. P. Moraw, Berlin, 1989; A.-D. von den Brincken, *Fines Terrae. Die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten*, Hannover, 1992; E. Edson, *Mapping Time and Space. How Medieval Mapmakers Viewed their World*, Londra, 1997; B. Englisch, *Ordo orbis terrae. Die Weltsicht in den Mappae mundi des frühen und hohen Mittelalters*, Berlin, 2002; *Europa im Weltbild des Mittelalters. Kartographische Konzepte*, ed. I. Baumgärtner și H. Kugler, Berlin, 2008.

²³ H. Frey, *Die Europäisierung Europas und die Okzidentalisierung der Welt*, în *Vom Mittelmeer zum Atlantik...*, p. 281-295.

²⁴ J. Lelewel, *Géographie du Moyen Âge*, I, Breslau, 1852; J.-Ch. Ducène, *L'Europe et les géographes arabes du Moyen Âge (IXe-XVe siècle)*. «La grande terre» et ses peuples. *Conceptualisation d'un espace ethnique et politique*, Paris, 2018.

²⁵ J. H. Hitchman, *Maritime History of the Pacific Coast, 1540-1980*, Lanham, Md., 1990; S. McGrail, *Boats of the World. From the Stone Age to Medieval Time*, Oxford, 2001, p. 289-310, 346-393; J. Kimura, *Shipbuilding traditions in East Asia: a new perspective on relationship and cross-influences*, în *Ship and Maritime Landscapes*, ed. J. Gawronski, A. v. Holk și J. Schokkenbroek, Eelde, 2017, p. 82-88; A. Schottenhammer, *Maritime relations between the Indian Ocean and the China Sea in the Middle Ages*, în *The Sea in History...*, p. 794-807; Qu Jinliang, *The Chinese fleets in the Indian Ocean (13th-15th centuries)*, în *ibidem*, p. 822-836; M. B. L. Abrera, *Boat building tradition in the Philippines (10th-16th centuries)*, în *ibidem*, p. 904-917; L. Lai-Pik Chan, *Maritime crossroads: Millennia of global trade in Hong Kong*, în *Orientations*, Hong Kong, 52, 2021, 3, p. 92-97.

atunci când, în ampla sa sinteză asupra Mării Mediterane, conchi-
dea: „ist das Wasser nicht bloss das belebende Element in der Natur,
sondern auch die eigentliche Zugkraft in der Weltgeschichte“²⁶ („apa
nu este numai elementul revigorant din natură, ci și adevărata forță
de tracțiune a istoriei universale“). În convergență cu această optică
se afla postulatul contemporanului său Lev Ilici Mecnikov (Léon
Metchnikoff) (1838–1888), geograf rus emigrat în Occident (stră-
nepot al lui Nicolae Milescu Spătarul), potrivit căruia transmisibi-
litatea civilizațiilor s-ar fi realizat în mare măsură pe cale acvatică.²⁷
Câteva decenii mai târziu, un alt eminent savant, etnologul britanic
James George Frazer (1854–1941), bazându-se îndeosebi pe obser-
vațiile personale făcute în Australia, considera marea drept punct de
demarare a progresului, cotând regiunile de pe coastele marine mai
receptive la influențele străine decât cele continentale.²⁸ Pe teme-
iul largului său univers cognitiv, marele geograf Simion Mehedinți
(1869–1962), doctorand și discipol apropiat al lui Friedrich Ratzel,
avea să-și exprime un punct de vedere tranșant referitor la aspectele
abordate în rândurile de mai sus: „Marea înseamnă «libertate și lu-
mină»; țărmul mării este cea mai favorabilă fațadă pentru orice stat,
și [...] toate neamurile, care vor să aibă un mare viitor, spre mare și
ocean se îndreaptă“²⁹. Anvergura deplasărilor prin întinderile ac-
vatice a avut totodată un rol deloc de ignorat pe palier demografic,

²⁶ C. Böttger, *Das Mittelmeer. Eine Darstellung seiner physischen Geographie nebst andern geographischen, historischen und nautischen Untersuchungen*, Leipzig, 1859, p. 2-3.

²⁷ L. Metchnikoff, *La civilisation et les grands fleuves historiques* [ed. É. Reclus], Paris, 1889, p. 153-154. Publicat postum, volumul i-a fost cunoscut și lui Gh. I. Brătianu. Cf. *Criza ideii de progres* (extras din *Minerva*), Iași, 1928, p. 48.

²⁸ J. G. Frazer, *Man, God and Immortality. Thoughts on Human Progress*, Londra, 1927, p. 45. Cf. și Idem, *Totemism and Exogamy. A Treatise on Certain Early Forms of Superstition and Society*, I, Londra, 1910, p. 167-170. Considerațiile lui James George Frazer sunt amintite de G. I. Brătianu (*La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane* (Acta historica, IX), Monachii [München], 1969, p. 41), fără menționarea ediției folosite.

²⁹ S. Mehedinți, *Legăturile noastre cu Dunărea și Marea*, în Idem, *Opere complete*, I, 2, *Geographica*, București, 1943, p. 164.

în sensul că vechea acoperire umană incompletă și discontinuă a planetei a suferit inevitabile corijări. Cele mai multe dintre aceste concepte s-au coagulat pe baza unor extinse și profunde investigații întreprinse pe parcursul secolului al XIX-lea, completate și nuanțate în secolul următor, devenind *commune bonum* pentru întreaga lume savantă.

Deși opiniile ce admit că ansamblul arealului acvatic este revigorant pentru cursul evolutiv al omenirii au valoare de precept axiomatic, interesul cercurilor științifice orientat spre raporturile de infinită complexitate dintre mediu și elementul antropic nu se diluează, ci, dimpotrivă, s-a amplificat comprehensibil la cumpăna ultimelor milenii, vizând – în convergență cu tendințele rafinării instrumentarului recuperării certitudinilor – generalizări și perspective pluri-fațetate. Aprecierea avansată are drept suport florilegiul de lucrări docte dedicate recent problematicii în discuție, cu reverberații notabile și spre mass-media. Meritoriu a fost, între altele, proiectul *Océanides*, demarat în 2012 sub coordonarea lui Christian Buchet, profesor la Universitatea Catolică din Paris, și finalizat în anul 2017 prin patru voluminoase tomuri ce acoperă 5 000 de ani de istorie, la care au colaborat 260 de cercetători din 40 de țări.³⁰ În același an, cercetători de la Centre National de la Recherche Scientifique, principalul organism public de investigații științifice pluridisciplinare din Franța, au dedicat un alt volum studiilor oceanografice, la care, de asemenea, au colaborat experți din numeroase state ale lumii.³¹ Totodată, în aceeași perioadă au apărut într-o cadență alertă numeroase alte lucrări monografice și culegeri de studii, elaborate în special de specialiști din Occident. Sporirea interesului pentru istoricul investigațiilor maritime este reflectat și de apariția în ultimele

³⁰ *The Sea in History/La mer dans l'histoire*, general editor Ch. Buchet, *The Ancient World/L'antiquité*, ed. Ph. de Souza și P. Arnaud, Woodbridge, 2017; *The Medieval World/Le Moyen Âge*, ed. M. Balard, Woodbridge, 2017; *The Early Modern World/La période moderne*, ed. Ch. Buchet, G. Le Bouëdec, Woodbridge – Rochester, NY, 2017; *The Modern World/La période contemporaine*, ed. N. A. M. Rodger, Rochester, NY, 2017.

³¹ *The Ocean Revealed*, ed. A. Euzen, F. Gaill, D. Lacroix, Ph. Cury, Paris, 2017.